

The party's over?

Liberalen over de noodzaak van politieke partijen

Samenvatting

Liberalen hebben aanvankelijk terughoudend gereageerd op het verschijnsel politieke partij. Schoorvoetend zijn ze zelf tot partijvorming overgegaan. In de loop der tijd raakten ook liberalen ervan doordrongen dat politieke partijen onmisbare schakels vormen tussen burgers en de staat. De vraag is in hoeverre deze schakels sleets zijn geworden. Hoewel verschijnselen als ontzuiling en individualisering oude politieke zekerheden hebben aangetast, hoeven we voor een 'veramerikanisering' en de bijbehorende marginalisatie van politieke partijen in Nederland niet te vrezen. Wel dienen partijen opgefrist te worden om althans voor in de publieke zaak geïnteresseerde burgers aantrekkelijk te blijven of te worden. Nodig is onder meer dat partijen als open platform voor debat fungeren, een integrale visie op het algemeen belang formuleren – een die kiezers heldere informatie verschaft over waar de partij voor staat en waaraan richtlijnen voor het beleid kunnen worden ontleend – en geen overspannen pretenties hebben over wat de politiek vermag, maar zich beperken tot de kerntaken van de staat.

1. Inleiding

The party's over, luidt de pakkende titel van een in 1971 verschenen boek over de Amerikaanse politiek (Broder 1971). De stelling is dat politieke partijen in een moderne samenleving van geëmancipeerde en geïndividualiseerde burgers uit de tijd zijn. Hun middelaarsrol zou overbodig zijn geworden, nu kiezers via belangenorganisaties en via de (communicatie)media in contact met beleidsmakers staan of zelfs directe contacten kunnen leggen. De politieke partij is in deze, veelvuldig onderschreven gedachtingang niet meer (geweest) dan een schakel in een democratisch systeem dat zich nog in een primitief

K. Groenveld en P.G.C. van Schie

De auteurs zijn resp. directeur en wetenschappelijk medewerker van de prof. mr. B.M. Teldersstichting, het wetenschappelijk bureau van de VVD. Adres: Konninginnegracht 55a, 2514 AE Den Haag, tel. 070-3631948, fax 070-3631951.

stadium bevond. Ze is in dit opzicht te vergelijken met de telefoonjuffrouw en de priester. Zonder de eerste persoon was het in de beginfase van het telefoonverkeer niet mogelijk om wie dan ook op afstand te spreken te krijgen. Zonder de tweede was het eeuwenlang voor de gewone sterveling niet mogelijk om contact met God te leggen of te begrijpen wat Zijn bedoelingen met de wereld waren. In een wereld van computers en glasvezels is het beroep van telefoniste verdwenen. In een wereld zonder God of waarin religieuze gevoelens op persoonlijke wijze worden beleefd, staan priesters voor (bijna) lege kerkbanken te preken.

De afgelopen jaren is in Nederland (weer eens) uitvoerig gediscussieerd over het thema van de kloof tussen burger en politiek en het onvermogen van politieke partijen een brug te slaan. In onderstaande bijdrage gaan wij in op dit debat, toegespitst op de rol van politieke partijen. Eerst wordt geïnventariseerd welke plaats politieke partijen innemen in het liberale denken over de relatie tussen burgers en hun staat. Vervolgens gaan wij na hoe Nederlandse liberale partijen in de praktijk hebben gefunctioneerd. Daarna behandelen we de vragen of de burgers zich inderdaad afkeren van de politiek en of er sprake is van functieverlies van politieke partijen. Nogal eens valt de bewering te beluisteren dat de Nederlandse politiek dreigt te 'veramerikaniseren'. Wij zullen aangeven of veramerikanisering een waarschijnlijke ontwikkeling is, en in hoeverre zij als een 'dreiging' moet worden opgevat. Ten slotte gaan wij in op de vraag wat voor rol politieke partijen in de toekomst kunnen en moeten vervullen. Hierbij komt tevens de vraag aan de orde wat er in het functioneren van politieke partijen dient te verbeteren, en hoe dat kan worden bereikt.

2. Algemeen belang en partijvorming

Liberalen starten hun politieke denken steevast bij het individu. Alle liberalen, hoe uiteenlopend hun opvattingen verder ook mogen zijn, gaan ervan uit dat individuen in beginsel zélf het best in staat zijn hun eigen belangen te onderkennen en te behartigen. Aan individuen moet daarom een zo groot mogelijke vrijheid worden gelaten om hun leven vorm te geven. Ook in de relaties met hun medemensen dienen individuen zoveel mogelijk hun eigen paden te kunnen banen, omdat zij geacht worden beter dan buitenstaanders aan te voelen hoe hun onderlinge relaties vorm gegeven dienen te worden.

Uiteraard erkennen liberalen dat de autonomie van het individu zijn grenzen heeft. Een grondregel is dat de vrijheid van de een ophoudt waar deze de vrijheid van de ander inperkt. Omdat niet altijd eenduidig en eendrachtig is vast te stellen waar de grens ligt, is er behoefte aan een arbiter die algemene richtlijnen vaststelt en in specifieke conflicten tot een uitspraak komt die zonodig (met geweld) kan worden afgedwongen. De staat vervult deze functie. Daarnaast zien liberalen vrijwel zonder uitzondering een rol voor de staat weggelegd in het zorg dragen voor het 'algemeen belang'. Veel – doch niet alle – liberalen menen bovendien dat het vrijheidsbeginsel een hol vat blijft als individuen de voorwaarden ontberen om zinvol gebruik te maken van hun vrijheid. Deze liberalen betogen veelal dat de staat moet worden ingeschakeld om in het vat een voedingsbodem aan te brengen waarin de vrijheidsboom fraai kan gedijen (Kinneging 1988).¹

Het 'algemeen belang' is in wezen een vreemde eend in de liberale bijt. Het liberale denken neigt immers naar het slechts erkennen van het bestaan van individuen en hun belangen. Collectiviteiten (en de daarvan afgeleide 'belangen') worden dan beschouwd als kunstmatige constructies. De belangen van een groep – zoals de burgers binnen een staatsverband – zijn in zo'n visie niet meer dan de opengestapelde belangen van de individuen waaruit de groep is samengesteld (Arblaster 1984, 38-54). Vooral utilisten voerden deze gedachtengang consequent door, de Britse filosoof Jeremy Bentham bij voorbeeld. Politiek mocht in zijn ogen geen ander doel dienen dan het nastreven van het grootst mogelijke geluk voor het grootste aantal mensen. Dit opti-

male geluk kon alleen maar worden bepaald door het tellen van de individuele geluksvoorkeuren. Daarbij moet aan elke voorkeur een gelijke waarde worden toegekend. Wie claimt dat zijn voorkeur van een hogere orde is omdat ze het 'algemeen belang' weergeeft, bedient zich in deze visie van een truc om zijn wil aan de meerderheid op te leggen.

Weinig liberalen houden echter zo strikt vast aan een individualistische zijnsleer. Dat samenlevende individuen ook belangen kunnen hebben die niet tot hun recht komen als uitsluitend naar individuele wensen wordt gekeken, is in ieder geval in Nederlandse liberale kringen nauwelijks omstreden geweest (Van der List en Van Schie 1993, 18-19).² Meningsverschillen tussen liberalen onderling en met vertegenwoordigers van andere politieke stromingen betroffen vooral de vraag wat wel en wat niet onder het 'algemeen belang' dient te worden gerangschikt. Dit is de hoofdvraag waar politiek om draait. Volgens gangbare liberale staatkundige opvattingen wijst de bevolking tijdens verkiezingen haar vertegenwoordigers aan, die met elkaar in het parlement beraadslagen om te bepalen wat het algemeen belang is en hoe dit het beste kan worden gediend. De parlementariërs dienen tevens in de gaten te houden dat het regeringsbeleid de grenzen van het algemeen belang niet overschrijdt. Juist omdat het algemeen belang voorop staat, mogen volksvertegenwoordigers hun oor niet laten hangen naar specifieke wensen die leven bij hun achterban. Vandaar de eis dat zij zonder last en ruggespraak hun mening vormen en kenbaar maken. Een van de belangrijkste winstpunten die Thorbecke met de nieuwe grondwet van 1848 boekte, was dat hij de Tweede Kamer door het afschaffen van het systeem van getrapte verkiezingen bevrijdde uit de greep van het particularisme, het systeem waarin bijzondere belangen van bevoorrechte groepen de boventoon voerden. In het parlement behoorde in Thorbeckes ogen de 'nationale wil' te worden gevormd, die niet gelijkstond aan de wil van het volk, maar aan 'hetgeen de natie, indien zij het goede en regte wilde, zou willen' (Te Velde 1992, 22).

Thorbecke en de liberalen van zijn generatie meenden dat slechts weinigen in staat waren 'het goede en regte' te formuleren, en dat het ook niet iedereen gegeven was in gerepresenteerde politieke formuleringen 'het goede en regte' te herkennen. Vandaar hun afschuw van directe democratie en hun

voorkeur voor het laten kiezen van een vertegenwoordigend lichaam door een betrekkelijk klein deel van de bevolking, de 'weldenkende' burgerij. De kleine groep mannen die het kiesrecht mochten uitoefenen, kon zich beperken tot het vellen van een oordeel of het algemeen belang door de volksvertegenwoordigers op een juiste wijze was gediend. 'Juist' betekende in liberale ogen in ieder geval dat het begrip 'algemeen belang' niet te zeer werd opgerekt. Democratie met algemeen kiesrecht zou, zo vreesden liberalen in het midden van de negentiende eeuw, vrij spel geven aan de meerderheid die niet in staat was boven bekrompen eigen besognes uit te stijgen. De minder bedeelde en minder ontwikkelde volksdelen zouden de staatsmacht al snel misbruiken ter bevrediging van hun eigen deelbelangen.

'Partijchap' had voor veel liberalen een negatieve klank, omdat zij dit associeerden met de in 1848 overwonnen particularistische krachten of met andere op deelbelangen gerichte groeperingen. Thorbecke zelf verklaarde in 1862: 'Ik was nooit een vriend van partijnamen, ook niet van partijen. Partijdig is, geloof ik, hij die niet dan een deel ziet of vertegenwoordigt...' (Thorbecke 1867, 36). Ondanks zijn huiver voor partijvorming was Thorbecke niet afkerig van het eendrachtiger optreden van politieke formaties in het parlement op basis van algemene beginselen. Bij het aantreden van zijn eerste kabinet stelde hij: 'Eene politieke partij, naar mijn begrip, eischt eenheid van overtuiging ten aanzien van doel en middelen, en handelt naar die overtuiging'. Anno 1849 kende Thorbecke zulke partijen niet in Nederland, maar hij liet weten dat hij 'zoodra er eene partij bestaat, waarvan de overtuiging met de zijne strookt, en wier middelen hem eerlijk en juist schijnen, het zich tot plicht en eere zal rekenen, met die partij samen te werken, en er openlijk voor uit te komen, dat hij tot haar behoort' (Thorbecke 1860, 196-197). Men zou in modernere woorden kunnen zeggen dat Thorbecke *one-issue*-bewegingen en *catch-all*-partijen afwees, maar wel oog had voor het belang van politieke eenheden op ideologische grondslag. Deze eenheden mochten zich echter niet tot strakke organisaties ontwikkelen.

3. Partijvorming van liberalen in Nederland

Hoewel de Nederlandse liberalen na 1848 de (elec-

torale) wind in de zeilen hadden, slaagden zij er de eerste decennia meestentijds niet in het staatsroer in handen te nemen. Onenigheid in eigen gelederen voorkwam nogal eens dat een liberaal kabinet optrad, en bezorgde de liberale kabinetten die wel tot stand kwamen maar al te vaak een noodlottige nederlaag. Ook verkiezingen pakten soms minder gunstig uit dan wellicht mogelijk was, omdat de tegenstanders van de liberalen meer in slagorde opereerden. Vooral in het laatste kwart van de negentiende eeuw werd het electorale strijdperk betreden door nieuwkomers die in strak georganiseerd partijverband opereerden, in het bijzonder de anti-revolutionairen en de socialisten. Onvrede over het eigen onvermogen en de wens het succes van de nieuwe tegenstanders te kopiëren, brachten vervolgens ook in liberale kring een proces van partijvorming moeizaam op gang.

Al in de nadagen van Thorbecke werd door voor-aanstaande liberalen gepleit voor de vorming van een liberale partij. Zo meende de staatsrechtsgeleerde Buys dat de politiek veel aan helderheid zou winnen als een duidelijk omlijnde liberale partij tegenover een conservatieve partij zou staan (Te Velde 1992, 49). Een eerste aanzet tot liberale partijvorming leek te worden gegeven in de jaren zeventig van de negentiende eeuw, toen Kappeyne van de Coppello door liberale Kamerleden als hun leider werd erkend. Toen echter een kabinet onder diens voorzitterschap optrad, maakten twisten al weer spoedig een einde aan de broze eenheid. Een tweede poging werd ondernomen in 1885, toen een aantal liberale kiesverenigingen zich aaneensloten in de Liberale Unie. Deze landelijke organisatie weerspiegelde echter de geringe cohesie van liberaal Nederland. De meeste liberale kiesverenigingen bleven buiten de Unie. De kiesverenigingen die zich wel bij de Unie aansloten, wilden zich aanvankelijk niet aan een gemeenschappelijk program binden, en braken het prille verbond op toen zo'n program toch werd opgesteld. Het betrekkelijk losse samenwerkingsverband dat de Liberale Unie was, zat menig liberaal nog te strak (Taal 1980). Toch was een zekere partijorganisatie onvermijdelijk, al was het maar door de onherroepelijke uitbreiding van het kiesrecht. Deze had tot gevolg dat een Kamerlid niet langer werd gekozen door enkele honderden of hooguit een paar duizend hem welbekende mensen uit zijn eigen

stand. Om stemmen te werven diende nu 'terra incognita' worden betreden. Het schaalprobleem werd nog eens aanzienlijk vergroot toen in 1917 van het districtenstelsel op de evenredige vertegenwoordiging werd overgeschakeld. Zonder een goed georganiseerd partijverband was het vanaf dat moment simpelweg onmogelijk als Kamerlid het gros van de kiezers te bereiken, en konden de kiezers niet weten wat voor vlees ze met een kandidaat in de kuip hadden.

Niet alle liberale kiesverenigingen wensten tot samenwerking over te gaan, maar toch waren aan het begin van de twintigste eeuw feitelijk drie liberale partijen ontstaan. Na hergroeperende manoeuvres ten tijde van de invoering van het algemeen kiesrecht bleven er in de jaren twintig en dertig twee liberale partijen over. Hoewel de liberalen zich dus aanpasten aan de nieuwe omstandigheden, konden hun partijen zich maar moeilijk losmaken van hun welhaast atomistische oorsprong. Inhoudelijke discussies om een gezamenlijk program vast te stellen en grootschalige leden- en kiezerswerving, ze gingen de Nederlandse liberalen niet gemakkelijk af. Terwijl het merendeel van de concurrentie zijn achterban trachtte te organiseren in wat naar intentie massapartijen waren (ze hadden de karakteristieken van een massapartij, maar bereikten niet het massale ledental van buitenlandse partijen), kwamen de liberalen niet verder dan het opbouwen van twee – in de woorden van Koole – 'semi-massapartijen', die beide sterk het karakter van een notabelenclub hadden behouden (Koole 1992, 42-49 en 104).

De massademocratie leek volgens menig liberaal te ontaarden op een wijze die zijn bangste vermoedens bevestigde. Volksvertegenwoordigers van confessionele en socialistische huize liepen – zo constateerden de liberalen – aan de leiband van hun partij, zoals bleek toen socialistische volksvertegenwoordigers die een onafhankelijke stellingname demonstreerden werden teruggefloten door hun partij (LSP 1930, 18; VDB 1933, 11). Sommige katholieke Kamerleden waren expliciet aangewezen als exponent van bij voorbeeld de boeren, de werkgevers of de werknemers, en hadden dus niet het 'algemeen belang' op het oog. De staatsbemoeienis werd almaar uitgebreid, omdat confessionelen en socialisten hun deelbelangen aan de maatschappij opdrongen.³ Publieke bevoegdheden werden bovendien in veel ge-

vallen gedelegeerd aan het maatschappelijk middenveld, waar een deugdelijke controle namens alle burgers achterwege bleef. Liberalen leken lange tijd tegen een collectivistische bierkaai te vechten. Zij meenden dat de woorden van John Stuart Mill, neergeschreven in diens *Considerations on representative government*, nu bewaarheid werden: 'The natural tendency of representative government, as of modern civilization, is towards collective mediocrity' (Mill 1962, 155).

De individualistische inslag van de liberalen bemerpte hen in de vorming van een grote, geoliede partij. Het was al heel wat dat de liberalen zich na de Tweede Wereldoorlog uiteindelijk in één partij verenigden, de VVD. Net als bij andere partijen raakte het blikveld van de gemiddelde parlementariër versmald. Als gevolg van de zeer gedetailleerde regeling van de uitdijende overheid, gingen fractieleiden zich toeleggen op specifieke beleidsterreinen. Een dergelijke trend versterkt de behoefte aan een overkoepelende visie, gevormd door ideologische debatten in de partij. Maar binnen de VVD waren de samenbindende elementen lange tijd gering en bleef ook de macht van het centrale partijapparaat altijd beperkt (Koole, Lucardie en Voerman 1988, 160-161).⁴ Hooguit kon het gezag van een succesvolle leider (Oud, Wiegel, Bolkestein) als centripetale kracht werken. Tot in de jaren zeventig kwam het ledental niet boven de 40.000, (veel) minder dan bij de andere grotere partijen (zelfs minder dan het ledental van de evenmin strak georganiseerde CHU). Pas toen Wiegel in de jaren zeventig – geholpen door een hevige polarisatie – nieuwe groepen kiezers (katholieken, middengroepen, geëmancipeerde arbeiders) voor de VVD wist aan te boren, groeide ook het ledental fors, tot boven de 100.000 in 1978 en in 1982. Deze forse ledengroei vond plaats in een tijd dat andere partijen, in het bijzonder de confessionele, kampten met ledenverlies. In de jaren tachtig verloor de VVD veel leden als gevolg van interne ruzies en stuurlaaiheid, en door de depolarisatie. De laatste jaren stabiliseert het ledental zich rond de 55.000. De winst uit de jaren zeventig is daarmee grotendeels verdwenen, al heeft de VVD nog altijd meer leden dan voor liberale partijen traditioneel gebruikelijk is. Evenals de andere grote partijen kan de huidige VVD als een 'moderne kaderpartij' worden gekarakteriseerd. De verandering ten opzichte van

vroeger is voor de VVD niet zozeer gelegen in het betrekkelijk geringe ledental, als wel in de grotere aandacht die wordt geschonken aan kadervorming en inhoudelijke discussies.

4. Politieke (on)tevredenheid en het veranderend partijlandschap

Politici, partijgangers en beleidsambtenaren zijn dagelijks zozeer met politiek bezig dat zij zich maar moeilijk kunnen voorstellen dat de politiek in het leven van de gemiddelde burger niet centraal staat. Enquêtes die laten zien dat veel burgers andere zaken aan hun hoofd hebben, of negatieve uitlatingen over politici in straatinterviews, worden schrikachtig geïnterpreteerd als symptomen van een zich verwijdende kloof tussen kiezers en de politiek. Politicologen die op grond van onderzoeksgegevens geruststellende woorden uitspreken, krijgen te horen dat zij het probleem bagatelliseren. Het politieke landschap is toch immers sterk in beweging gekomen?

Dat in de politiek niet alles bij het oude is gebleven valt niet te ontkennen. Van een afnemende belangstelling in de politiek of een geringer vertrouwen in politici lijkt echter geen sprake te zijn (SCP 1994, 574-582).⁵ Kiezers volgen de politiek juist intensiever dan ooit, en maken – als zij de indruk hebben dat er iets te kiezen valt – nog immer in groten getale de gang naar de stembus.⁶ Uiteraard bestaat er enige onvrede over de uitkomsten van bepaalde politieke debatten, maar dat is inherent aan beslissingen waarbij niet iedereen aan zijn trekken komt. Een zekere mate van onvrede is onvermijdelijk. Wel kan die onvrede momenteel tijdelijk zijn toegenomen doordat veel politici de kiezers in de afgelopen decennia hebben verwend. Door de indruk te wekken dat de politieke bomen tot in de hemel groeiden, werd aan de overheid een almacht toegekend die ze niet kon waarmaken. Als kiezers vervolgens ontdekken dat niet al hun wensen kunnen worden ingewilligd, is teleurstelling het logische gevolg. De remedie hiervoor is dat de politiek zich weer concentreert op het algemeen belang, en de burgers duidelijk maakt dat zij de overheid niet kunnen inschakelen om hun privé-belangen te dienen. Voorts kan onvrede voortkomen uit de demystificatie die heeft plaatsgevonden. Doordat enerzijds de rekrutering van po-

litici is gedemocratiseerd en anderzijds de burgers beter zijn geïnformeerd, is de afstand tussen kiezers en gekozenen *kleiner* geworden. Kiezers kijken niet langer tegen hun vertegenwoordigers op (Van Gunsteren en Andeweg 1994, 48).⁷

Al met al zijn belangstelling en vertrouwen in de politiek toch niet ingrijpend afgenomen. Dit neemt niet weg dat – zoals hierboven reeds werd opgemerkt – het politieke landschap een ander aanzicht heeft gekregen. Hieronder duiden wij kort een aantal trends aan, en bespreken wij de gevolgen ervan voor het (partij)politieke bestel.

Allereerst is er sprake van *ontzuiling*. Vaste banden die gedurende een groot deel van de twintigste eeuw bestonden tussen politieke partijen enerzijds en maatschappelijke organisaties en media anderzijds, zijn verbroken. Aangezien zulke banden voornamelijk voorkwamen in confessionele en in socialistische kringen, wordt de ontzuiling dáár het meest gevoeld (een uitzondering is klein rechts, waar de zuiltjes nog recht overeind staan). Liberalen hebben nooit een echte eigen zuil gehad, of zelfs maar willen hebben.⁸ Zij ondervinden slechts voordeel van het afbrokkelen van de zuilen, al was het maar omdat veel kiezers zich nu niet meer uit automatisme tot de achterban van een andere partij rekenen.

Door de *individualiseren* bepalen kiezers vaker elke keer opnieuw aan welke partij zij hun stem zullen geven. Een politieke partij heeft minder dan voorheen een omvangrijke vaste achterban, maar moet met andere partijen concurreren om de stem van de kiezer binnen te halen. Het gevolg daarvan is dat een groeiend bestand aan zwevende kiezers voor grote schommelingen in de scores van de partijen zorgt.⁹ Voor de partijen mag dit soms lastig zijn, de politiek hoeft hier niet noodzakelijkerwijs onder te lijden. Integendeel, kiezers die op grond van program en voorgesteld/gevoerd beleid van partij wisselen, geven er blijk van hun politieke taak serieus te nemen. Iets problematischer wordt het wellicht als kiezers zich laten leiden door de aandacht die tijdens de campagne aan één bepaald thema wordt gegeven en zodoende nalaten een alomvattend oordeel te vellen, al kan het natuurlijk zo zijn dat het algemeen belang juist vereist dat een bepaald thema hoog op de politieke agenda staat. Door het gestegen onderwijsniveau van de bevolking moeten kiezers nu overigens meer dan ooit in staat worden geacht verschil-

lende thema's in hun samenhang te bezien.

Niettemin vindt een zekere *personalisering* van de politieke voorkeur plaats. De aantrekkingskracht of juist het gebrek daaraan van de politieke voorliden lijkt op een groeiende groep kiezers van beslissende invloed te zijn. Geheel nieuw is dit verschijnsel overigens niet: men denke aan de prominente rol die mensen als Colijn en Drees in het verleden tijdens verkiezingen speelden. Maar waar de 'sterke mannen' van toen misschien goed waren voor hooguit drie procentpunten extra stemmen, drukken de politieke leiders tegenwoordig een veel grotere stempel op de stembusuitslag. Daarmee is niet gezegd dat de kiezer oppervlakkiger is geworden. Waar nu veel kiezers de persoon van de lijsttrekker doorslaggevend laten zijn, lieten velen zich vroeger bij hun keuze door traditie of religie leiden. Bovendien is het niet zo onverstandig als kiezers bij het bepalen van hun voorkeur mede op de persoonlijkheid van de kandidaat letten. Of een kandidaat in staat zal zijn op te komen voor het algemeen belang en of hij/zij visie heeft en de juiste combinatie van standvastigheid en compromisbereidheid, zijn uiterst relevante zaken voor diens politieke functioneren.

Dat dergelijke overwegingen worden meegenomen in het stemhokje duidt dan ook niet per se op *ontideologisering* van de kiezers (Hoogerwerf 1995, 201). Het deel van de kiezers dat de politiek beschouwt in meer abstracte en ideologische termen, is altijd beperkt geweest en overschrijdt ook nu waarschijnlijk niet de 15% (Michels 1993, 32-36; Van Holsteyn 1994, 165)¹⁰. Toch kan de ideologie voor een bredere groep kiezers relevant zijn. Zonder ideologisch denkkader is het immers niet goed mogelijk een logische rangorde in de politieke problemen aan te brengen of een helder, herkenbaar perspectief op de toekomst te bieden. Ook onder kiezers die niet direct acht slaan op de ideologie van een politieke partij, weegt de vraag of een partij richting weet aan te geven voor de toekomst, vaak wel degelijk mee in de partijkeuze.

5. Veramerikanisering

De hierboven aangeduide trends brengen sommige politici en wetenschappers ertoe te veronderstellen dat ons politieke bestel op dat van de Verenigde Staten gaat lijken. Een 'veramerikanisering' van de Ne-

derlandse politiek zou betekenen dat partijen een kleinere rol spelen, terwijl lobby's van belangen-groeperingen en *one-issue*-bewegingen terrein winnen. Verkiezingen zouden steeds meer in het teken staan van de waan van de dag. Strijd tussen personen zou belangrijker worden dan inhoudelijke meningsverschillen. Het lijkt ons goed om eerst na te gaan in hoeverre dit beeld van de Amerikaanse politiek spoot met de werkelijkheid, en daarna te bekijken hoe groot de kans is op 'Amerikaanse toestanden', voordat medicijnen worden aangedragen tegen een kwaal die zich wellicht nooit zal voordoen.

De rol van partijen in de Amerikaanse politiek is onmiskenbaar kleiner dan de rol van partijen in Europa. Amerikaanse partijen kennen geen omvangrijk lidmaatschap, en hebben een zeer zwakke organisatie. De organisatie ligt vaak lange tijd in winterslaap, om pas tegen verkiezingstijd in actie te komen. Gedurende de verkiezingen blijft de partij bovendien op de achtergrond: ze is eerder een secundant van de kandidaat dan dat ze het team vormt waarvan de kandidaat deel uitmaakt. In de loop der jaren is de partij wel iets meer op de voorgrond getreden. Een groeiend aantal lokale partijorganisaties wordt ook in de 'stille periodes' draaiende gehouden. Zelfs in de bovenlokale organisaties, die vanouds zwak zijn, is enige versterking waar te nemen (Sorauf en Beck 1988, 72-100).

De Republikeinen en Democraten gelden als typische *catch-all*-partijen, die een waaier aan belangengroeperingen en politieke ideeën herbergen. Maar de laatste decennia neemt het belang van de ideologie toe. Een aantal duidelijk ideologisch gekleurde kandidaten bracht het tot (de nominatie voor) het presidentschap (Goldwater, McGovern, Reagan). Ook de kiezers, en dan vooral de politiek meer geïnteresseerden, nemen in toenemende mate een ideologische positie in (Sorauf en Beck 1988, 456-476). De brede scala aan ideeën binnen elk der partijen kan bovendien worden verklaard uit de omvang van de Verenigde Staten, waarbinnen regio's met onderling nogal verschillende politieke culturen liggen. Partijen hebben immers een 'couleur locale'; hun gedachtengoed wordt mede ingekleurd door de historische en geografische eigenaardigheden van een gebied. Net zoals er verschillen bestaan tussen de liberale partijen van Nederland en van Groot-Brittannië of tussen socialisten uit Duitsland en uit

Spanje, zo is bij voorbeeld de 'conservative' uit New England niet gelijk te stellen aan die uit de Sun Belt. Daarbij komt dat de Amerikaanse partijen op plaatselijk niveau vooral een duidelijk profiel hebben in de politiek meer 'volwassen' regio's, waar tussen beide partijen een echte concurrentiestrijd woedt. Minder duidelijk geprofileerd zijn de partijen vooral in die regio's waar zij nauwelijks concurrentie te duchten hebben, zoals de Democraten tot voor kort in het Zuiden. Dergelijke eenpartijculturen komen overigens steeds minder voor. Gelet op de regionale verscheidenheid, móet het beeld van de partijen op nationaal niveau wel diffuser zijn dan bij ons (Sorauf en Beck 1988, 38-43).

Hoewel in de Verenigde Staten dus een zekere 'europeanisering' van de politiek plaatsvindt – de rol van partijen en van de ideologie neemt toe – is het onwaarschijnlijk dat de Amerikaanse en de Europese politiek binnen afzienbare tijd zullen convergeren. Marginalisering van de rol van politieke partijen in Nederland ligt niet voor de hand, gezien de volgende verschillen met de situatie in de Verenigde Staten. Ten eerste – we merkten het zojuist al op – is de ideologische spanwijdte in de Verenigde Staten groter, gelet op de omvang van het land en de grote regionale verschillen. Pas als de Europese eenwording vergaand zou worden doorgevoerd, komen de partijen op ons continent voor de keuze te staan tussen een fragmentering van het politieke landschap of verwatering van de partijen. Ten tweede kent Nederland een stelsel van evenredige vertegenwoordiging. Dit stelsel tendeeft minder snel dan een meerderheidsstelsel naar het ontstaan van twee partijen. Partijen kunnen in een stelsel van evenredige vertegenwoordiging makkelijker hun karakter behouden zonder van de macht te hoeven afzien. Ten derde kennen wij niet zo'n strikte scheiding tussen uitvoerende en controlerende macht als de Verenigde Staten. Omdat – ook met dualistische verhoudingen – de Nederlandse grote partijen geregeld een kabinet in het zadel moeten houden, is de fractiediscipline groter. Daarnaast staat er – ten vierde – in Nederland een zwaardere sanctie op het doorbreken van de discipline. De selectiefunctie van de Amerikaanse politieke partijen is in het begin van deze eeuw en vervolgens vanaf de jaren zestig ondergraven door het systeem van de *primaries*. Deze voorverkiezingen staan open voor alle kiezers op een partij, en in som-

mige staten zelfs voor kiezers van een andere partij. Volksvertegenwoordigers en kandidaten hoeven zich in een dergelijk systeem niet veel van de partij aan te trekken. Niet het partijkader maar het electoraat bepaalt namelijk of zij kandidaat mogen en kunnen staan (McSweeney en Zvesper 1991, 129-137). Het ziet er niet naar uit dat bovengenoemde systeemverschillen zullen verdwijnen. We mogen daarom aannemen dat de partijpolitiek in ons land zijn 'Nederlandse' aard vooralsnog niet zal (hoeven) verloochenen.

6. Partijlidmaatschap: privaat of publiek goed?

Recapituleren we een aantal constateringën die hierboven zijn gedaan. We zagen dat liberalen in beginsel een voorkeur hebben voor een politiek bestel waarin de gekozen vertegenwoordigers zonder last en ruggespraak, dus in onafhankelijkheid, keuzes maken met het oog op het algemeen belang. In de ideale situatie zijn volksvertegenwoordigers generalisten die zelf, los van partijdruk of -opinions, de afweging maken tussen individuele en groepsbelangen door deze in te passen in een conceptie van het algemeen belang. Elke vertegenwoordiger is als het ware een politieke partij op zichzelf. Aan dit ideaal kon gaandeweg steeds moeilijker worden vastgehouden, vanwege een aantal externe omstandigheden. In de eerste plaats werden liberalen tot partijvorming gedwongen door toedoen van anti-revolutionairen en later socialisten. Partijvorming ter verkrijging van politieke macht lokt nu eenmaal partijvorming uit. In de tweede plaats noopte ook het principe van de minimalisatie van de informatiekosten tot partijvorming. Het is voor burgers immers gemakkelijker om hun actief kiesrecht uit te oefenen als zij weten tot welke partij een potentiële volksvertegenwoordiger behoort en welke de samenbindende uitgangspunten van die partij zijn. Zo'n beperking van de informatiekosten is extra gewenst in een stelsel van evenredige vertegenwoordiging. In een districtenstelsel met een beperkt electoraat zijn de informatiekosten lager, zodat er dan minder noodzaak bestaat tot partijvorming. In de derde plaats breidde het terrein van overheidsinterventies zich zodanig uit dat er specialisatie en arbeidsdeling tussen volksvertegenwoordigers ontstond. Arbeidsde-

ling vergt op haar beurt samenwerking op basis van grondbeginselen.

Zoals aangegeven benaderden de confessionele partijen en de socialistische partij na de invoering van het algemeen kiesrecht het meest de kenmerken van massapartijen. Er bestond een zeker automatisme in de koppeling tussen het geloof/de maatschappelijke klasse en het lidmaatschap van deze politieke partijen. Een dergelijke koppeling bestond in veel geringere mate voor de liberale partij(en). Door de ontzuiling en individualisering in de samenleving verdween de automatische koppeling, en verloren met name confessionele partijen erg veel leden. De PvdA heeft getracht het proces van ontzuiling te benutten door met een polarisatiestrategie leden van en kiezers op confessionele partijen naar zich toe te trekken. Onbedoeld heeft juist de VVD hiervan geprofiteerd.

Anno 1995 zijn nog maar weinig mensen lid van een politieke partij: slechts 3% van het electoraat. Partijen zijn kaderpartijen geworden: nu veel 'stille' leden zijn vertrokken, bestaat een relatief groot deel van de leden uit kader. Zodoende zijn ook in de grote partijen hooguit enkele duizenden nauw betrokken bij de partijdemocratie. Het draagvlak dreigt verder te versmallen als een structureel ledenverlies zich zou voortzetten. Om te kunnen inschatten hoe groot dit gevaar is, moeten we eerst meer weten over de oorzaken van het ledenverlies.

Reeds genoemd zijn de ontzuiling en de individualisering, waardoor automatische koppelingen verdwenen. Daarnaast wordt wel gewezen op de afnemende polarisatie of profilering als zelfstandige oorzaak van ledenverlies. Dit zou samenhangen met de ontideologisering van de partijen. Vreemd is echter dat wordt gesproken van ontideologisering terwijl de wetenschappelijke instituten die zijn gelieerd aan CDA en VVD in de afgelopen tien jaar juist zoveel aan de ideologische kleuring van hun partijen hebben gedaan. Het wetenschappelijk instituut voor het CDA gaf in vele publikaties inhoud aan het begrip 'verantwoordelijke samenleving', terwijl op de Teldersstichting de contouren van de 'waarborgstaat' werden geschetst. Wel heeft de Wiardi Beckmanstichting een belangrijke bijdrage geleverd aan de ontkleuring van de PvdA. De depolarisatie heeft dan ook niet zozeer te maken met een algehele ontideologisering, maar vooral met het gegeven dat in

PvdA-kringen het besef is gegroeid dat hun radicale alternatief voor de liberaal-democratische samenleving niet houdbaar was. Hierdoor zijn de scherpste kantjes van de politieke tegenstellingen in de jaren tachtig weggesleten, wat onder de partijleden die zelf geen activiteiten ontplooiën, wellicht de motivatie om lid te blijven heeft verflauwd.

Voor wat betreft de kiezers wezen wij er eerder in dit artikel reeds op dat het daadwerkelijk in termen van ideologie denken over de politiek, altijd een zaak is geweest van een relatief kleine minderheid. Wel hebben nestgeur en partijtrouw bij sommigen plaatsgemaakt voor calculerend gedrag. Calculerend wil in dit geval zeggen dat kosten en baten van partijlidmaatschap in meer materiële zin worden afgewogen. Dit kan er toe leiden dat de burger in steeds meer gevallen zijn aandacht verlegt van politieke partijen naar belangenorganisaties en *single-issue*-bewegingen. Het gaat hier om organisaties (verenigingen) met een ideëel doel (beschermen van het milieu, strijd voor de mensenrechten, etc.) of een materieel doel (behoud van studiebeurzen, hogere lonen, etc.) op één enkel terrein. Burgers constateren dat energie en geld besteed via deze clubs een hoger rendement geven dan dezelfde investeringen gedaan in een politieke partij. In politieke partijen immers worden belangen afgewogen, zodat maar moet worden afgewacht of een bepaald belang wordt gehonoreerd. Bij afwezigheid van zorg om en betrokkenheid bij de publieke zaak, wordt dan de keuze gemaakt het private belang via andere kanalen dan de politieke partijen te bevechten.

De tanende belangstelling voor het lidmaatschap van politieke partijen heeft wellicht ook iets te maken met ontgoocheling over het vermogen van overheid en politiek om de samenleving te reconstrueren. Deze ontgoocheling is in de hand gewerkt door de vooral in de jaren zestig en zeventig door politici geformuleerde pretenties. In strijd met de hooggespannen verwachtingen kon de samenleving niet zodanig worden hervormd dat ze aan een ideaalbeeld voldeed. De samenleving is niet 'maakbaar' gebleken. Maar door het beleid te richten op allerlei zogenoemde zorgtaken is de overheid haar klassieke kerntaken gaan verwaarlozen, zoals bestrijding van de criminaliteit, aanleg van en onderhoud aan infrastructuur, etc. Wat men minimaal van de overheid zou mogen verwachten, werd niet gerealiseerd.

Ten slotte is het van belang te constateren dat politieke partijen om de aandacht van de burgers moeten concurreren met andere organisaties en activiteiten. Die concurrentie is door de sterk uitgebreide scala van potentiële activiteiten behoorlijk toegenomen. Het lidmaatschap van een politieke partij kan interessant zijn indien het de toegangkaart is tot het creatief meewerken aan beleidsformulering, het voeren van inhoudelijke discussies etc. Maar in veel gevallen biedt het lidmaatschap niet meer dan de mogelijkheid tot het bijwonen van saaie partijvergaderingen op lokaal, regionaal en nationaal niveau. De keuze voor een alternatieve tijdsbesteding is dan snel gemaakt.

7. Draagvlak voor het functioneren van politieke partijen

De vraag rijst nu of het draagvlak voor het adequaat functioneren van politieke partijen voldoende is en blijft. Om dit te kunnen bepalen moeten we eerst inventariseren welke functies partijen vervullen:

- rekrutering van (potentiële) volksvertegenwoordigers van voldoende niveau (scouting);
- vorming en scholing van kader, inclusief loopbaanbegeleiding (talent-management);
- beleidsformulering en inhoudelijke discussie (articulatie en aggregatie);
- communicatie tussen de overheid enerzijds en de burgers (individueel of verenigd in maatschappelijke organisaties) anderzijds.

Geconstateerd moet worden dat voor het vervullen van deze functies slechts weinig (capabele) mensen in de partijen aanwezig zijn, en dat bovendien in financieel opzicht de basis steeds smaller wordt. Zo ontstaan er problemen bij de rekrutering van volksvertegenwoordigers op de verschillende niveaus (Hillebrand 1992, 290-291). Aan de capaciteiten van vertegenwoordigers op gemeentelijk en provinciaal niveau wordt steeds vaker getwijfeld. Niet voor niets is onderzocht of de mogelijkheid moet worden geopend tot het kiezen van wethouders van buiten de gemeenteraad. Nogal eens ontbreekt het politici aan overzicht, reflectie op de doelen van het beleid en hart voor de publieke zaak. Hierboven haalden wij al aan dat veel partijvergaderingen weinig uitdaging bieden. Zo wordt een vicieuze cirkel in gang gezet,

waarbij het gebrek aan reeds aanwezige kwaliteit belemmerend werkt voor het aantrekken van nieuwe kwaliteit.

De communicatiefunctie van partijen kan in het gedrang komen als nog maar een klein deel van de bevolking zich identificeert met een van de partijen. Overigens hangt de identificatie niet uitsluitend samen met het lidmaatschap van een partij; in de meeste gevallen zijn eventuele gevoelens van verbondenheid niet geïnstitutionaliseerd. In die gevallen kan er wel communicatie plaatsvinden, maar geschiedt dat via de indirecte wegen van verkiezingen, enquêtes, voorlichting en media. Het nadeel hiervan is dat de boodschappen nogal 'gestoord' overkomen: vooral de delen die de achtergronden van de boodschappen belichten gaan verloren. Tot een 'goed gesprek' komen burgers en de overheid op deze wijze niet: ieder doet zijn eigen zegje, en interpreteert de uitlatingen van de ander zoals dat hem wel dunkt.

Door de krimpende financiële middelen zijn de politieke partijen meer afhankelijk geworden van overheidssubsidies (Van den Berg e.a. 1991). Deze worden overigens niet direct naar de partijen overgemaakt. Het zijn doelgerichte subsidies die worden verstrekt aan aanverwante instellingen die bepaalde werkzaamheden verrichten (wetenschappelijk onderzoek, vorming en scholing, ondersteuning van politieke partijen in Oost-Europa). De partijen snoeien vervolgens op de eigen bijdrage aan deze activiteiten, om zo middelen vrij te maken voor het niet-gesubsidieerde partijwerk. De financiële krapte van partijen als de VVD, het CDA en de PvdA kan voor een deel worden verklaard uit de gedaalde ledentallen, die de laatste tien jaar grofweg zijn gehalveerd. Wellicht enigszins gechargeerd kan worden gesteld dat als de huidige afkalving zou doorzetten, politieke partijen in Nederland op den duur niet veel meer zijn dan een telefoonnummer waarop een antwoordapparaat is aangesloten.

Moet en kan de hier geschetste ontwikkeling worden voorkomen? We gaan allereerst na of de trend moet worden bijgebogen, of het dus maatschappelijk ongewenst is dat de partijen in toenemende mate te maken krijgen met functie-erosie. Wij menen van wel, op grond van de volgende overwegingen. Een politieke partij kan worden beschouwd als een intermediaire structuur tussen overheid en parlement enerzijds en (groepen) burgers anderzijds. Ze is in

het maatschappelijk middenveld het exclusieve platform waar individuele en groepsbelangen tegen elkaar worden afgewogen, en waar wordt getracht een algemeen belang te formuleren. Alleen daar vindt integrale belangenafweging plaats tegen de achtergrond van een coherente visie op het functioneren van de samenleving (Charmant 1990, 18-19).¹¹ Zonder het bestaan van een dergelijk platform is het risico niet denkbeeldig dat de politici, dat wil zeggen de niet door coherente programma's geïnspireerde vertegenwoordigers, het algemeen belang gaan interpreteren als de optelsom van individuele en groepsbelangen. In ieder geval blijft het afwegingskader dan voor de kiezers verborgen. Burgers hebben dan geen ander politiek adres waartoe ze zich kunnen wenden dan belangenclubs en lobbyisten. Dat vergroot het gevaar van een inconsistente beleidsformulering. Een zelfde gevaar kleeft ook aan vormen van verregaande directe democratie. Ook directe democratie biedt immers niet of nauwelijks een toetsingskader voor integrale belangenafweging.

Daar komt bij, dat het per politieke partij ontwikkelde toetsingskader niet statisch is. Nieuwe (wetenschappelijke) inzichten en exogene ontwikkelingen noodzaken tot discussie en herijking van het gedachtengoed. Aan het gedachtengoed moet voortdurend worden gesleuteld, opdat er blijvend antwoorden uit kunnen worden geput op de met de tijd veranderende problemen. De wetenschappelijke instituten vervullen hierbij een belangrijke rol. Vervolgens vindt met inachtneming van de basisbeginselen en beleidsuitgangspunten van de partij de rekrutering, vorming en begeleiding van het menselijk kapitaal plaats. Rekrutering en vorming kunnen niet los worden gezien van de geformuleerde politieke uitgangspunten. Het profiel van het gerekruteerde personeel moet sporen met de uitgangspunten. Dit personeel (bestuurders, vertegenwoordigers en partijfunctionarissen) houdt zich zelf ook weer bezig met de verdere ontwikkeling en operationalisatie van de uitgangspunten door studie en discussie. Rapporten, nota's en manifesten die hierdoor tot stand komen, vormen op hun beurt weer het materiaal ten behoeve van de kadertraining. Kadertraining behelst namelijk niet alleen het aanleren van technische vaardigheden, maar ook het zich eigen maken van het gedachtengoed van een partij, opdat men dit kan uitdragen en verder kan ontwikkelen. Met een goed

doordachte, bij de tijd gebrachte ideologie kan vervolgens beleid richting worden gegeven en weet de kiezer waar een partij en haar kandidaten voor staan.

De bovengenoemde activiteiten zijn gekoppeld aan functies zoals ze door kaderpartijen worden vervuld, en zijn van grote betekenis voor de kwaliteit van de democratie. Afweging van belangen, consistente beleidsformulering, rekrutering en vorming van politici en kader – het gaat hier om inspanningen waarvan het belang het directe partijbelang ver overstijgt. Als de functies van politieke partijen eroderen, gaan ook de positieve externe effecten van de activiteiten van partijen en de daaraan gelieerde instellingen verloren. Het gaandeweg versmallen van het personele en financiële draagvlak van politieke partijen en het daarmee gepaard gaande functieverlies zal de kwaliteit van de democratische besluitvorming aantasten. Er is dus alle reden de gesignaleerde trend om te buigen. De vraag blijft dan: hoe?

8. Wat te doen?

Wat te doen om het tij te keren? Wellicht brengt de analyse van de oorzaken van het afkalvend draagvlak ons op het spoor van oplossingen. Als mogelijke oorzaken zijn besproken: ontzuiling, individualisering, personalisering, ontideologisering, calculerend gedrag, ontgoocheling over vals gebleken prestaties, en de concurrentie met andere (interessante) activiteiten.

De zuilen in de samenleving en daarmee de automatische koppelingen komen (gelukkig) niet meer terug. Ontzuiling en individualisering hebben als belangrijk voordeel dat het afwegingsproces bij de burger bewuster is geworden.¹² Dat is pure winst. De keerzijde is dat de stabiliteit van het politieke landschap veel geringer is geworden. De politieke machtsverhoudingen worden vluchtiger, waardoor een investering in een politieke loopbaan risicovoller is geworden. Het gevolg hiervan is dat het steeds moeilijker wordt om mensen te vinden die een dergelijke investering willen doen. Politieke partijen krijgen steeds meer problemen met het rekruteren van mensen van voldoende kwaliteit. Personalisering van het kiesgedrag kan een nuttige corrector zijn op falend 'personeelsbeleid' van de partijen met betrekking tot de vertegenwoordigende ambten, al komen helaas niet alle aspecten van personele kwa-

liteit tijdens verkiezingen voldoende aan het licht.

Ontideologiseren hebben wij als mogelijke oorzaak van het afkalvend draagvlak reeds van de hand gewezen. Met name christen-democraten en liberalen steken veel energie in de kleuring van hun partij. Zonder dat die profilering tot een scherpe polarisatie hoeft te leiden, schept zij wel helderheid omtrent uitgangspunten en beleidsintenties. Wellicht gaat hier enige wervende kracht vanuit. De klare taal waarmee Bolkestein te kennen geeft welke kant het met Nederland op moet, blijkt grote groepen kiezers in ieder geval aan te spreken. Voorts is het bepaald niet uitgesloten dat in de toekomst de politieke tegenstellingen weer toenemen. De huidige vervlakking van de tegenstellingen zou wel eens van tijdelijke aard kunnen zijn en samenhangen met een overgangsfase in het politiek-maatschappelijk debat. Nu de opvattingen over de sanering van de verzorgingsstaat ten dele zijn geconvergeerd, zullen andere vraagstukken ('tweedeling' in de samenleving, immigratie, nationale identiteit in een integrerend Europa, normen en waarden in een individualiserende maatschappij, etc.) ongetwijfeld tot herbezinning op de verschillende ideologische stellingnames leiden, waaruit zich nieuwe ideologische tegenstellingen kristalliseren. Deze polarisatie kan dan de belangstelling voor politieke partijen weer doen groeien.

Het calculerend gedrag van burgers en de daaruit voortvloeiende verschuiving van de aandacht naar *single-issue*-bewegingen is een zorgwekkend gegeven. Het lidmaatschap van belangenorganisaties kan de discussie waartoe de politieke partijen het platform bieden niet vervangen. 'Van een simpel afschrijven van politieke partijen ten gunste van maatschappelijke organisaties kan geen sprake zijn,' zo valt te lezen in het meest recente *Sociaal en Cultureel Rapport* (SCP 1994, 606). Politieke partijen staan voor de vraag hoe zij duidelijk kunnen maken dat het nastreven van het algemeen belang belangenafweging vergt. Het is in het belang van de democratie en in hun eigen belang dat politieke partijen op de burgers weten over te brengen dat ze een onmisbare rol vervullen. Daarnaast moet in het onderwijs, in de verschillende fasen en op de verschillende niveaus ervan, aandacht worden geschonken aan kennis en deugden die de basis kunnen leggen voor belangstelling in de publieke zaak, en althans een aantal (toekomstige) kiezers meer betrekken bij het politieke proces.

Voor zover onvrede en ontgoocheling als reactie op de hooggespannen verwachtingen over de potentie van de politiek hebben geleid tot ledenverlies, kunnen het terugtreden van de overheid en het terugschroeven van de pretenties van politici op lange termijn een bijdrage leveren tot herstel. Wanneer de overheid zich beperkt tot de klassieke kerntaken en de politiek duidelijk maakt dat men geen overspannen ideeën moet koesteren over de maakbaarheid van de samenleving, dan kan het vertrouwen in de politiek weer groeien. Belangrijk is dan tevens dat politici zich niet verstrikken in een ambtelijk-technocratisch discours, maar duidelijk kunnen (blijven) maken waar de politieke tegenstellingen in essentie op zijn terug te voeren.

Ons inziens is het van groot belang dat politieke partijen meer activiteiten ontplooiën die interessant zijn voor mensen met voldoende ambitie en talent om de functies van politieke partijen te dragen. Rekrutering van capabele mensen kan slagen door hun iets anders aan te bieden dan saaie ledenvergaderingen. Politieke partijen moeten meer dan ooit een platform zijn voor het maatschappelijk debat. Een platform niet alleen voor de 'incrowd' van partijbestuurders, maar ook voor deskundige en geïnteresseerde mensen die (nog) geen partijbinding hebben. Willen politieke partijen een aantrekkelijke optie vormen voor de ontplooiing van deze mensen, dan is er het nodige te doen. Revitalisatie van partijpolitiek vergt open partijen. Dat betekent onder meer dat partijbesturen de moed moeten hebben om talent 'van buiten' naar voren te schuiven. Te vaak wordt de doorstroming van capabele mensen belemmerd door het protectionisme dat inherent is aan een oligarchie met mensen die in een meer dynamische omgeving voor hun positie zouden moeten vrezen. Deze verstopping beperkt de kansen en ontplooiingsmogelijkheden van ambitieuze potentiële leden. Bestrijding ervan kan het tij met een versmallend draagvlak doen keren.

Wij menen dat de hier geschetste wegen een aanzet zouden kunnen geven tot herstel, en daarom moeten worden bewandeld. Herstel is van het grootste belang voor het adequaat functioneren van onze democratie. De externe effecten van de activiteiten van politieke partijen zijn de smeerolie van de democratie en moeten dan ook worden beschouwd als publiek goed. Dit werpt de vraag op of een gedeelte-

lijke collectieve (overheids)financiering wenselijk is. Wij zijn terughoudend als het gaat om het verstrekken van directe financiële steun aan politieke partijen. Vele organisaties in het maatschappelijk middenveld ontplooiën activiteiten met positieve externe effecten, hetgeen op zichzelf nog geen reden is tot het geven van overheidssubsidies. In eerste instantie moet hier getracht worden voldoende (financiële) steun te vinden in de particuliere sector. Lukt dat niet of niet volledig, dan is overheidssteun op zijn plaats indien zonder die steun een waardevol publiek goed verloren zou gaan. Vandaar dat de overheid al wel steun geeft aan de wetenschappelijke instituten en de vormingsinstellingen van politieke partijen. Ook is er een bijdrage ten behoeve van het werk van de jongerenclubs van de partijen en ten behoeve van de ondersteuning van buitenlandse zusterpartijen bij de transitie naar democratie. Het gaat hier om doelgerichte steun aan activiteiten waarvan het belang het directe partijbelang overstijgt. De overheid strooit als het ware kunstmest op de bodem van de democratie, zonder welke gezonde planten niet kunnen gedijen, maar laat aan de samenleving over welke planten gezaaid worden.

Noten

1. In het geschrift *Liberalisme. Een speurtocht naar de filosofische grondslagen* onderscheidt Kinneging twee soorten liberalen. Voor wat betreft de relatie burger-staat leggen de utilitaristische liberalen de nadruk op de zogeheten negatieve vrijheid. Zij verlangen derhalve vooral van de staat dat hij de burgers zoveel mogelijk met rust laat. De ontplooiingsliberalen benadrukken de zogeheten positieve vrijheid. Zij verlangen van de staat dat hij de burgers middelen verschaft om invulling aan de vrijheid te geven. Kinneging toont overigens zelf in het geschrift een voorkeur voor de utilitaristische variant van het liberalisme.

2. Nederlandse liberalen vertonen een opmerkelijke gemeenschapszin. Veel van de in het boek *Van Thorbecke tot Telders* geportretteerde liberalen hielden er bij voorbeeld volstrekt geen individualistische denkbeelden op na. In hun inleiding merken de redacteurs van het boek dan ook over deze liberalen op: 'Ze werden sterk beïnvloed door het organische denken, waarin de staat niet louter een instrument ter bevordering van de belangen van individuele burgers is (de klassiek-liberale opvatting), maar een deel van het zich ontwikkelende maatschappelijke geheel, een levend organisme'.

3. In de LSP-brochure *Het socialisme in de praktijk* wordt de klacht geuit dat de socialistische klassenstrijd ertoe heeft geleid '...dat de belangenpolitiek schier overal is ingevoerd en dat het vermeende groepsbelang door de dikwijls stomme macht van het aantal zegeviert boven het algemeen belang'

(LSP 1930, 4). Dergelijke opvattingen bleven niet beperkt tot de rechtervleugel van het liberalisme. In de brochure *Het verschil tusschen Vrijzinnig-Democraten en Sociaal-Democraten* verweet de VDB de SDAP dat zij '...in haar praktische politiek soms uiterst eenzijdig voor de belangen van die eene klasse opkomt. Zoo ziet zij bij haar actie voor de verzorging der ouden van dagen de belangen der loonarbeiders in de eerste plaats en offert daaraan die van het overig deel der bevolking in belangrijke mate op' (VDB 1933, 7).

4. Koole merkt daarbij op dat de VVD geen inhoudelijke eisen aan 'haar' Tweede-Kamerleden stelde. De enige vereisten waren '... dat zij lid van de partij moesten zijn en aan de wettelijke voorwaarden voor het passieve kiesrecht dienden te voldoen' (Koole 1992, 248).

5. Het Sociaal en Cultureel Planbureau signaleert zelfs dat de politieke interesse van de Nederlandse burgers de laatste decennia is toegenomen. Wel constateert het bureau een afname van de partijpolitieke activiteiten die Nederlanders ontplooiën. Maar nog altijd vindt 62% van de Nederlanders dat politieke partijen invloed moeten hebben op belangrijke beslissingen in het land, een percentage dat hoger ligt dan van het aantal mensen dat denkt dat partijen daadwerkelijk invloedrijk zijn (SCP 1994, 580).

6. De opkomstcijfers zijn onverminderd hoog voor de Tweede-Kamerverkiezingen, ook heel behoorlijk voor de gemeenteraadsverkiezingen, duidelijk lager voor de verkiezingen voor de Provinciale Staten, en zeer laag in het geval van verkiezingen voor het Europees Parlement. Terecht merken Andeweg en Van Gunsteren dan ook op: 'Het aardige is dat deze verschillen in opkomst naar soort verkiezing vrijwel exact corresponderen met het percentage burgers dat in enquête-onderzoek aangeeft die betreffende organen belangrijk te vinden' (Van Gunsteren en Andeweg 1994, 32).

7. Koole heeft in dit verband wel eens de retorische vraag gesteld of een eeuw geleden de afstand tussen de Zeeuwse landarbeider en de volksvertegenwoordiger werkelijk kleiner was dan de huidige afstand tussen de goed-geïnformeerde en goed-opgeleide burger en het Kamerlid.

8. Visser stelde twee jaar geleden 'dat de VVD weliswaar veel baat heeft gehad bij de ontzuiling, maar dat tegelijkertijd haar aanhang van alle grote partijen het meest een verzuild karakter heeft behouden (...). De VVD is (...) gebleven wat zij was: een partij van de geseculariseerde, hogere sociale strata in de Nederlandse samenleving' (Visser 1993, 110). Maar dat de VVD haar stemmen voor het grootste deel uit de seculiere midden- en hogere klasse betrof, duidt misschien wel op een zekere sociale bepaaldheid van haar achterban, doch met verzuildheid hoeft deze niet van doen te hebben. Van verzuildheid is pas sprake als er vaste banden tussen de partij en maatschappelijke organisaties bestaan en als de kiezers op de partij zich als een samenhangende groep beschouwen en manifesteren. Bovendien is het zeker na de meest recente Provinciale Statenverkiezingen de vraag in hoeverre de VVD-aanhang beperkt blijft tot het genoemde kiezerssegment.

9. Mair maakte hierbij de kanttekening dat zich tussen de afzonderlijke partijen weliswaar schommelingen voordoen, maar dat de blokken 'links' en 'rechts' in de Nederlandse politiek stabiel zijn gebleven (Mair 1990, 32-33). Gezien de mate

waarin bij voorbeeld de VVD tijdens de Provincial-Statenvoorkezingen van 1995 voormalige PvdA- en D66-kiezers naar zich wist toe te trekken, is het de vraag of deze blokstabiliteit niet evenzeer aan erosie onderhevig is.

10. Michels verwijst naar Converse die stelde dat van de Amerikaanse kiezers in 1956 slechts 2,5% als 'ideologue' kan worden gekenmerkt (dit zijn burgers die politieke partijen evalueren aan de hand van een ideologisch kader), en 9% als 'near-ideologue' (burgers die gebruik maken van ideologische begrippen, maar deze nauwelijks in verband weten te brengen met concrete opvattingen). Ze haalt tevens Neuman aan die deze categorieën voor 1972 op resp. 13% en 15% becijfert. Uit een door Michels vermeld onderzoek van Klingemann zou blijken dat in Nederland in 1974 36% van de kiezers in de beide categorieën te zamen viel. Volgens Van Holsteyn gaf in 1989 12% van de Nederlandse kiezers principe of ideologie op als doorslaggevende reden voor de gemaakte partijkeuze.

11. Charmant wijst er bovendien op dat belangengroeperingen slechts korte-termijnbelangen inbrengen. Sommige belangen komen langs de weg van belangenclubs niet tot hun recht.

12. Van Holsteyn laat zien dat VVD-kiezers zich bij de partijkeuze vanouds al meer dan gemiddeld door algemene programmatische aspecten en ideologische uitgangspunten hebben laten leiden (Van Holsteyn 1994, 163).

Literatuur

- Arblaster, Anthony, 1984, *The rise and decline of Western liberalism*, Oxford.
- Berg, J.Th.J. van den e.a., 1991, *Waarborg van kwaliteit. Rapport van de Commissie subsidiëring politieke partijen*, Den Haag.
- Broder, David, 1971, *The party's over: the failure of politics in America*, New York.
- Charmant, H., 1990, 'Politieke partijen als ideeënproducenten', *Beleid en Maatschappij*, jrg. XVII, nr. 1, pp. 17-26.
- Gunsteren, Herman van, en Rudy Andeweg, 1994, *Het grote ongenoegen. Over de kloof tussen burgers en politiek*, Haarlem.
- Hillebrand, R., 1992, *De antichambre van het parlement. Kandidaatstelling in Nederlandse politieke partijen*, Leiden.
- Holsteyn, J.J.M. van, 1994, *Het woord is aan de kiezer. Een beschouwing over verkiezingen en stemgedrag aan de hand van open vragen*, Leiden.
- Hoogerwerf, A., 1995, *Politiek als evenwichtskunst. Dilemma's rond overheid en markt*, Alphen a/d Rijn.
- Kinneging, A.A.M., 1988, *Liberalisme. Een speurtocht naar de filosofische grondslagen* (geschrift 65 van de prof. mr. B.M. Teldersstichting), Den Haag.
- Koole, Ruud, Paul Lucardie en Gerrit Voerman, 1988, *40 jaar Vrij en Verenigd. Geschiedenis van de VVD partijorganisatie 1948-1988*, Houten.
- Koole, Ruud, 1992, *De opkomst van de moderne kaderpartij. Veranderende partijorganisatie in Nederland 1960-1990*, Utrecht.
- List, G.A. van der, en P.G.C. van Schie, 1993, *Van Thorbecke tot Telders. Hoofdpersonen uit de geschiedenis van het Nederlandse liberalisme vóór 1940*, Assen en Maastricht.
- LSP, 1930, *Het socialisme in de praktijk*.
- Mair, Peter, 1990, 'De partij in crisis? Organisatorische veranderingen en electorale instabiliteit', *Beleid en Maatschappij*, jrg. XVII, nr. 1, pp. 27-34.
- McSweeney, Dean, en John Zvesper, 1991, *American political parties. The formation, decline and reform of the American party system*, Londen en New York.
- Michels, A.M.B., 1993, *Nederlandse politieke partijen en hun kiezers (1970-1989)*, Enschede.
- Mill, John Stuart, 1962 (oorspr. 1861) *Considerations on representative government*, South Bend/Ind.
- SCP, 1994, *Sociaal en Cultureel Rapport 1994*, Rijswijk.
- Sorauf, Frank J., en Paul Allen Beck, 1988, *Party politics in America*, 6e druk, Glenview/Ill., Boston en Londen.
- Taal, G., 1988, *Liberalen en Radicals in Nederland, 1872-1901*, Den Haag.
- Thorbecke, J.R., 1860 en 1867, *Parlementaire redevoeringen 1840-1849 resp. 1862-1863*, Deventer.
- VDB, 1933, *Het verschil tussen Vrijzinnig-Democraten en Sociaal-Democraten*.
- Velde, H. te, 1992, *Gemeenschapszin en plichtsbef. Liberalisme en nationalisme in Nederland, 1870-1918*, Den Haag.
- Visser, M., 1993, 'De VVD tussen verzuiling en ontzuiling', *Liberaal Reveil*, nr. 3, pp. 107-111.